

**TEZKİRELERİN IŞIĞINDA ŞİİRE HAS BİR YAPI UNSURU OLARAK
MÂNÂ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER**

**Evaluations On Meaning As A Poetic Element In The Light Of
Tezkires**

Dr. Pervin ÇAPAN*

ÖZ

Bir metni edebî kılan en önemli yapıtaşlarını sanat, hayâl, mânâ ve fikir, elfâz ve edâ ile eseri niteleyen diğer terimler şeklinde sıralamak mümkündür. Bunlardan mânâ özellikle şiir için, sanat âleminde, her dönemde varlığı tartışılan ontolojik bir değer olarak karşımıza çıkar. Klâsik Türk şiirinde başlangıçtan itibaren bağlı bulunduğu gelenek ve edebî terbiye sebebiyle hâkim unsur sözdür. Dilin ferdi tarzda tasarrufundan doğan sözün, şiirde belâgat unsurları açısından fasih, vâzih, muktezâ-yı hâle uygun ve belîğ söylenmesi esastır ve bu sebeple söz sanatları ağırlık kazanmıştır. XVI. yy.'dan sonra ise daha önceki dönemlerin aksine, tasavvufî söyleyişte didaktik unsurların yerini, lirizme bıraktığı görülür. Buna bağlı olarak söz güzelliği üzerine kurulan şiir dili farklılaşarak anlam güzelliği ve derinliğini esas alan bir istikamete yönelir. XVII. yy.'da Klâsik Türk şiirini etkileyen önemli cereyanlardan olan Sebki Hindî de bu yaklaşımı besleyen ve geliştiren bir ruhun eseridir. Geleneğin sınırlarını zorlayan ve değiştiren “şiir ve mânâ” kavramı, Klâsik Türk edebiyatının edebî tenkit anlayışını sergileyen tezkirelerde de, biyografisi verilen şairlerin eserlerini niteleyen temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmiştir. Özellikle şairlerin şiirlerinde mânânın bulunup bulunmadığı, eserin mânâ açısından taşıdığı değer ve buradan eserin yaratıcısına kadar uzanan oldukça geniş bir bakış açısı hâkimdir. Tezkirecilerin mânâ ile ilgili tanıtım ve değerlendirmeleri, naklettikleri anekdotlar ve şairlerin eserlerinden verdikleri örneklerle çerçevelenmiştir. Mânâ kavramının alanını genişleten veya niteleyen bazı hâl ve vasıflar da bu değerlendirmelere ilâve edilebilir. Bunların başında “bıkr, hâs, hâssa” gelir. “Hoş, hûb, bed, nefis, latîf, garîbe, acîbe, nâ-güfte, bî-mânâ” gibi terimler ise genel tavsif ve takdim vasıtaları olarak kullanılmıştır.

Bu bildiriye, söz konusu bilgilerin ışığında, yaşadıkları dönemde edebiyat münekkidi olarak kabul edilen tezkirecilerin, şiir ve mânâ kavramlarına yaklaşımları söz konusu edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Tezkireler, şair, şiir, söz, mânâ, tenkit terminolojisi

* Muğla Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğretim Üyesi.

ABSTRACT

The most important elements which make a text literary can be listed as art, imagination, meaning and idea, *elfaz* and *eda* and the other terms defining a work. Among these, meaning is an ontological value which is discussed by the artists in every period especially in the context of poetry. In classic Turkish poetry, the prevailing element is word due to the tradition and the literary manners. Word, which arises from an individual use of language, should be used *fasih*, *vazih*, *beliğ* and in accordance with *mukteza-yı hal* in regard to the rhetoric elements of poetry. Therefore, figures of speech gain importance. After the 16th century, in contrast to the previous periods, didactic elements in *tasavvufî* sayings are replaced by lyricism. Thus, the poetic language which is based on the word beauty becomes different and tends to have the meaning beauty and depth as a basis. *Sebki Hindi*, which is one of the most remarkable factors affecting the 17th-century classic Turkish poetry, is a work of this approach. In *tezkires* which reflect the idea of literary criticism in classic Turkish literature, the concept of ‘poetry and meaning’ which pushes and changes the traditional borders is considered as one of the basic elements describing the works of poets whose biographies are given. Whether a meaning exists or not in the poems of the poets, the value of the work in relation to the meaning, and ideas about the creator of the work start to prevail in *tezkires*. The evaluations of the *tezkire* writers about meaning involve anecdotes and excerpts from the works of poets. Some characteristics describing and broadening the realm of meaning can be added to these evaluations. *Bıkr*, *has* and *hassa* are the most important of these characteristics. Terms such as *hoş*, *hûb*, *bed*, *nefis*, *latîf*, *garîbe*, *acîbe*, *nâ-güfte* and *bî-mânâ* are used as general introduction elements.

In this paper, the approaches of the *tezkire* writers who are regarded as literary critics in their period to poetry and meaning are discussed in the light of given information.

Keywords: *Tezkires*, poet, poetry, word, meaning, terminology of criticism

özlükte “demek istemek, kastetmek” anlamındaki any (inayet) kökünden mimli masdar veya ism-i mef’ûl (ma’nî-ma’nâ) olup “denilmek istenen, kastedilen şey” mânâsına gelir. Buna göre mânâ, lâfızların tasvir ettiği, yöneldiği veya lâfızlarda anlatılmak istenen, onlarda anlaşılan şeydir. Nahiv ilminde lâfzın mukabili olarak kullanılan mânâ “sözle anlatılmak istenen şey” (maksad, medlûl) olarak kullanılmıştır. Mantık disiplini ise mânâ, benzer bir açıklama ile “vaz’ yoluyla lâfızdan zihne yansıyan tasavvur” şeklinde tarif edilir. Belâgat ilminde kelâmın mânâ mı yoksa lâfız mı olduğu konusu tartışmalıdır ve bu tartışmaların ardında itikâdî mülâhazalar da vardır. Mânâ kavramı çerçevesinde ortaya çıkan bir başka konu

aklı ve hayâlî mânâlar ayrımıdır. Bu ayrımın temelini İslâm düşüncesinde, gerek filozofların gerekse kelâmcıların akıl ve hayâl arasında çelişki bulunduğu yolundaki görüşü teşkil etmektedir. Çünkü akıl hakikati ve batılı birbirinden ayırt etme gücüne sahiptir, hayâl etme yetisinin ise böyle bir gücünün bulunmadığı ve onun hakikatle batılı birbirine karıştırılabileceği kanaati hâkimdir. Belâgat ilminde mânâların lâfızlara değil lâfızların mânâlara tâbi olması esas kabul edildiğinden cinas ve seci gibi lâfzî sanatlarda aşırıya kaçma hoş görülmemiştir. İbn Sînâ teşbih, istiâre ve mecazî hayâl etme ameliyesinin araçları olarak görmüştür. Arap edebiyatı eleştirisinde mânâ şiirin teması, lâfız da üslûp olarak görülür¹.

Bu bildiriye, özellikle 18.yy. tezkirelerinden verilecek örnek ve değerlendirmeler ışığında, tezkirelerde esere dayalı tenkitlerin temel unsurlarından olan mânâ ve bu hususta tezkire terminolojisinin ulaştığı tenkit ve tavsif gücü dikkatlere sunulacaktır. Bilindiği üzere Türk tezkire geleneği, ilk örneği 15.yy.'da Çağatay sahasında Ali Şîr Nevâyî ile verilen, 16.yy.'da Anadolu'da Sehî Bey ile başlayarak Lâtîfî, Âşık Çelebi, Ahdî, Hasan Çelebi ve Beyânî tezkireleriyle kökleşen bir anlayışın ürünüdür. 17.yy.'da Riyâzî istisna edilirse, çoğunlukla antoloji tipi tezkireler şekline dönüşmüştür. 18.yy. tezkireleri ise temeli 16.yy.'da atılan tezkire geleneğinin, yeniden kendini buluş, toparlanma ve güçlenme dönemini teşkil eden eserlerden meydana gelir. Bu sebeple araştırmanın evrenini 18.yüzyıl, örneklemini ise söz konusu asırda kaleme alınmış olan Safâyî, Sâlim, Belîğ, Râmiz ve Esrar Dede tezkireleri teşkil edecektir².

Mânâ ile ilgili değerlendirmeler, tezkirelerde eser üzerine yapılan tanıtımların başında gelir. Bu tarz değerlendirmelerde, tezkire terminolojisine katılan kelimenin lûgat anlamının yanında, eserde mânâ unsurunun bulunup

¹ Sedat Şensoy, "mânâ maddesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.27, Ankara 2003, s.555-557.

² Not: Buradan itibaren verilen örnekler dipnotta gösterilen tezkirelerden alınmıştır. Parantez içindeki ilk rakam ve harf varak numarasını, kesme işaretinden sonraki rakam ise eserin sayfa numarasını karşılamaktadır. *Mustafa Safâyî Efendi, Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâ'idü'l-Eş'âr)*, *İnceleme-Metin-İndeks*, hzl. Doç.Dr.Pervin Çapan, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2005, 750s.; *Tezkiretü's-Şu'arâ, Sâlim Efendi*, hzl. Prof.Dr. Adnan İnce, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2005, 756s.; *İsmail Belîğ, Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*, hzl. Prof. Dr. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1999, XXXVI+554s.; *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*, hzl. Dr. Sadık Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1994, 401s.; *Esrar Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, hzl.Dr.İlhan Genç, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000, 596s.

bulunmadığı, eserin mânâ açısından taşıdığı değer ve buradan hareketle eserin yaratıcısına kadar uzanan oldukça geniş bir bakış açısı önem kazanır. Eser için mânâ, sanat ve hayâl kadar ehemmiyetlidir. Eseri değerli kılan diğer unsurlarla birlikte düşünüldüğünde, edebî tenkit içindeki payı ve kesafeti daha iyi anlaşılacaktır. Prof.Dr.Harun Tolasa'ya göre tezkirelerde esere dayalı bir değerlendirme unsuru olarak mânâ; "...beyitin veya mısraın mecaz sistemi, mecâzî yapısı içerisinde gerçekleşen mecâzî bir anlam veya imajdır. Bu anlam veya imaj, beyitteki mecazın tümünü kapsayabileceği gibi, sadece bir kısmına veya bir yönüne de dayanabilir." ³

Tezkirecilerin mânâ ile ilgili tanıtım ve değerlendirmeleri, mânâ kavramı etrafında oluşacak tanım ve tavsiflerden ziyade, bu vesile ile naklettikleri anekdotlar ve şairlerin eserlerinden verdikleri örneklerle çerçevelemiştir. Mânâ kavramının alanını genişleten veya niteleyen bazı hâl ve vasıflar da bu değerlendirmelere ilave edilebilir. Bunların başında "*bikr, hâs, hâssa*" gibi kelimeler gelir. Bunları; "*hoş, hûb, bed, nefis, latîf, nâ-güfte, bî-mânâ*" gibi kelimeler takip eder ve terimleşen bu kelimeler, tezkire geleneğinde genel tavsif ve takdim vasıtaları olarak kullanılırlar.

Divan şiirinin lâfz ve mânâdan ibaret olduğu dikkate alındığında, geleneğin sürekliliği içinde, şairin gerek anlam ve gerekse anlatımda estetik açıdan farklı ve değişik olanı bulması yakalaması, "*bikr-i mâna ve bikr-i fikr*" ile karşılanır⁴. Mehmed Çavuşoğlu, Klâsik Türk şiirinin estetik dokusunu söz konusu ettiği bir yazısında mânâ için; "... anlamın kavranabilir olması, beytin kelimelerinin birbiriyle uygun olması, fazla kelime bulunmaması, bulunanların da pek az kimse tarafından anlaşılır garip kelimeler olmaması, gereksiz kelimelere beyitte yer verilmemesi, hele bu kelimelerin sadece belli bir bölge veya şehir halkı tarafından kullanılan az bilinir kelimeler olmaması, ayrıca söylenmesi kolay ve ruha hoş gelenlerin seçilmesi" gerekir der⁵.

Bu bilgilerin ışığında çalışmaya esas alınan tezkirelerden Safâyî ve Esrar Dede'de aynı şair için nakledilen bir anekdotta, mânâ ve lâfız münasebetine dayanan bazı bilgiler bulabiliyoruz. **Safâyî**'de Habîbî (58a) ve **Esrar Dede**'de

³ Harun Tolasa, *Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16.yy.'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Ege Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ege Üniv. Matbaası, Bornova-İzmir 1983, s.373.

⁴ Mine Mengi, "Divan Şiiri ve 'bikr-i mâna'", *Dergah*, Eylül 1991, C. II, S. 19, s. 10.

⁵ Mehmed Çavuşoğlu, "Divan Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II(Divan Şiiri)*, S.415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s.2-3.

Derviş Habîbî için kaydedilen bilgiler, söz konusu şairin şiirlerinden Dîvân'ına, oradan da genel ruh hâline ve hayat görüşüne kadar uzanan geniş bir açılımı karşılar. Esrar Dede, devrinde edebî muhitler ve şiir sanatından anlayanlar nezdinde yadırganan Habîbî'nin, mânâ bakımından anlaşılmazlıklarla dolu bir söyleyişe sahip olduğunu söyler. Şairin söyleyişindeki farklılık, mânâ bakımından standardın dışında kalan ve üslupta bir çeşit sapmayı karşılayan iki beyitle örneklenmiştir. Şair beyitlerini, bazıları hiçbir dile ait olmayan anlamsız kelimelerle kurmuştur. İlk bakışta bazı Arapça ve Farsça kelimeleri çağrıştıran ve bir mülemma havası taşıyan bu beyitler, çağdaş edebî mekteplerden olan Dadaizm'in özellikle şiirde benimsediği anlayışı düşündürcek niteliktedir. **Esrar Dede** şairin ve eserinin farklılığını vurgularken şunları söylemektedir: "... lâkin eş'ârı ve eş'ârındaki elfâz-ı garâbet-medârı kendüye mahsûs olup hattâ mütetteb Dîvân-ı acîbü'l-unvânı zurafâ-i a'sâr beyninde meşhûr ve bu iki beyt eş'âr-ı mezbûrdan mestûrdur. Beyt:

*Eyâ tekrem idi düşmet kalensuvârı der-şumet
Yelheve yelheve ey şûh münbitü'l-hüştâd
ve lehu
Emerred eşkür ammâ güzin ezteki fitesi
Her şeb-rengi cânâ kati firenk fitesi*

*Asrında ba'zı yârân eş'ârına i'tirâz ile nigerân olup birâder bu lafzun ma'nâsı nedür didüklerinde sultânüm âlem-i ma'nâdan bize ancak lâfz virilmiştir. Ma'nâ kaydında olman diyü cevab virdüğü beyne'l-ihvân meşhûrdur. Vâkı'â mezbûrda bir mikdâr sevda-zedelik âsârı be-dîdâr ve evzâ' u etvâr u eş'ârı hande-âver olup ol asrun zurefâsından geçinürdi. Bin elli hudûdında terk-i suhre-gâh-ı âlem-i fenâ itmişdür. **Safâyî** merhûm bu beyt âsârındandır diyü tahrîr itmişdür. Beyt:*

*Mevce-i nûr-ı çîn-i zülf-i dü-tâ
Murg-ı dil saydına duzâg olmuş*

*Lâkin **Şeyhî** Zeyl'de terceme-i ahvâlini irâd idüp bu beytlerini pek kem değüldür dimişdür.*

*Binâ-yı cısr-gerdûn dest-i kudretle kurulmuşdur
Sipihrün haymesi cûy-ı fenâ üzre urulmuşdur*

..." (27b-28a/129-130), şeklindeki kayıtları mânâ-lâfız münasebetini göstermesi bakımından önemlidir. Bu anekdotta "mânâ" kelimesi şiirin anlamını karşılamakla birlikte, "âlem-i mânâ" terkibi metafizik bir kavramı karşılamakla

birlikte, içinde şaire has üslubun manevî cihetini de sezdirecek şekilde kullanılmıştır. Şair şiirine yönelen itirazları cevaplarırken, âdeta kendine mahsus bir dünyanın kapılarını sıkıca kapamakta ve bir masalı olsun istemektedir. Belki de eski Arap şiirinde yaratıcılığın sınırını şaire yaslayan temel ifade kalıplarından olan ve bir vecize değerine yükselmiş, ‘mânâ şairin karnındadır’ sözünü de vurgulamaktadır. Habîbî’nin **Safâyî**’de ve **Şeyhî**’de kayıtlı farklı beyitleri ise söyleyiş, sanat ve mânâ bakımlarından çağdaşlarıyla benzerlikler taşımaktadır.

Safâyî’nin mânâ ile ilgili değerlendirmelerini örnekleyecek olursak; Sâmi’de; “... *Zâde-i tab ‘-ı nâdire-kârı olan eş ‘ârı her vechile hüsn ü ândan hâli ve istihkâm-ı ma ‘nâdan ârî değildir ...*” (121b/278); Nasîbî’de; “... *Şâhid-i eş ‘ârı şîve-i ma ‘nâdan bî-nasîbdır ...*” (280a/601); Vak‘î’de; “... *eş ‘ârı şîve-i ma ‘nâdan beridir ...*” (327a/703) şeklindedir. Görüldüğü üzere bu tavsifler eserin taşıdığı mânâ değeri yanında, şairin üslubuna da ışık tutacak niteliktedir. Yine son iki örnek bu çerçevede yapılmış olumsuz tenkitleri ihtiva etmektedir.

Sâlim Nühâtî’nin edebî şahsiyetini belirlerken, onun şiirlerinin mânâ yönünden kısır ve her türlü takdirden uzak olduğunu ifade eder. Burada şairden eserine uzanan oldukça geniş bir perspektif dikkati çeker. Salim Efendi, şairin eserlerindeki mânâsızlığı, onun yaratıcılığının yetersizliğine ve yeni mânâlar bulmadaki aczine bağlayarak onu küçümser, şiirlerini de beğenmez ve mânâsız beyitlerini, halk arasında çok okunan ve hatırası unutulmayan ‘**Geyik Destanı**’na benzetir. “... *güftâr-ı nâdir-i ber-â-beri etvâr-ı huşûnet-perveri gibi kâbil-i ta ‘mîr olmayan etrâk-i bî-idrâkin perişân-ta ‘bîrlerinden pür-kabâhat-i nâ-fehm-i rûzgâr idi. Kibâr-ı enâmın meclis-i lâzümü ‘l-ihtirâmılarına pâdâşları olan zümre-i erbâb-ı hezeyândan Şikârî vü Mekkârî gibi her bâr sıklet ve gâh bî-ma ‘nâ beytler ve gâh Geyik Destânı gibi kasîdelerle zahmet vermekde idi. Bu bir iki hezeyân cümle-i utrûfe-i zebânındandır ...*”(219a-b/660) Bu değerlendirmeler genel olarak Klâsik şairlerin ve tezkirecilerin, halk şairleri karşısında takındığı menfî tavrın bir yansıması gibidir. Sâlim Efendi’nin söz ettiği bu destan, Halk ve Dîvan şairlerinin karşılaştırıldığı tezkire maddelerinde yer alan ve eser üzerine yapılan değerlendirmelere has bir unsurdur. Günümüzde halk arasında, zemin ve zamana uymayan, gereksiz ve boş lâkırdılar manzumesi görünümündeki konuşmalar da, benzer bir ifade kalıbı içinde, ‘**geyik muhabbeti etmek**’ veya ‘**lâf salatası yapmak**’ şeklinde deyimleşmiştir.

Fuad Köprülü, “Âşık Tarzı’nın Menşe’ ve Tekâmülü” başlıklı yazısındaki dipnotlarda bu ‘Geyik Destanı’ meselesini dikkatlere sunarak XVI.yy.’da yazılmış Latîfî Tezkiresi’nde tespit ettiği, Sinoplu Safâyî maddesindeki bir anekdottan bahseder. Bu anekdota göre; Safâyî adlı bir şair, çağdaşı olan Likâî’ye haber gönderir ve “ *Bizim Dîvân-ı şîrîn-beyânımızın*

ihvân-ı irfân beyninde fi'l-cümle iştihâr-ı ünvanı vü nisbetle bâzılardan şöhret ve rüchâmı var mı? diye sorar. Likâî de bu kıt'aya cevâb olmak üzere aşağıdaki kıt'ayı gönderir:

*Sizin Dîvânınız destân oluptur
Şehirli köylü okur şöhreti var
Gözü âhûların vasfıyla şimdi
Geyik Destânı denlü rağbeti var (22b)*

Köprülü, Lâtîfi'nin matbû nüshasının Likâî'den bahseden maddesinde, bu defa da Nidâyî adlı bir şairin yukarıdaki kıt'aya cevaben söylediği bir başka kıt'ayı da söz konusu etmektedir. Bu kıt'a:

*Senin gibi diyeydim şî'ri ben de
Meze olup ile şöhret bulurdu
Eğer evsâfını Dîvân'a yazsam
Geyik Destânı ol vaktin olurdu*

şeklinde. Köprülü'nün yazısında söz konusu ettiği örneklerden biri de, Lâmi'î'nin Tevbih-nâme'sindedir ve Lâmi'î Kâbe resmini köy köy gezdirerek kapı kapı dolaşp Geyik Destanı okuyan destancı şairlerden, hiç kimsenin hoşlanmadığını söylemektedir. Yine Hasan Çelebi Tezkire'sinde, Edirneli Emrî'nin, başkalarının şiirlerini çalarak kendisine mâl eden Emir Hüseyin Helvâyî'nin; ' *her geyiğe destan söyleyecek kadar âdî ve yalancı bir şair*' olduğunu ifade ettiğinden bahisle, şairin Helvâyî hakkında söylediği bir kıt'ayı kaydetmiştir.

*Şu'arânın Emîri Helvâyî
Ki her âhûya dâstân söyler
Ahsenü'ş-şî'r ekzebe deyüben
Her ne kim söylese yalan söyler (64b) ⁶*

Halk kültüründe "Geyik destanı" diye nitelenen bu destan, Fuat Köprülü'nün belirttiği üzere, (Millî Tettebular Mecmuası, I, 15) taşbasması Mevrit kitaplarının sonunda yer alan manzum hikâyelerdendir. Klâsik Türk şairleri birbirlerinin şiirlerini tezyîf için bu destandan söz ederler. Konusu kısaca şu şekildedir: "Bir gün Hz. Peygamber eshâbıyla otururken kendisine kırk atlı gelir, ondan peygamberliğini tanıtacak bir mucize göstermesini isterler.

⁶ Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 169; 205-206.

Peygamber onlardan yakaladıkları ve atlarından birine bağladıkları geyiği çözmelerini isteyerek ‘tanıklığı bu geyik yapacaktır’ der. Çin ilinden geldiğini söyleyen geyik serbest kalır kalmaz dağ, taş aşarak anasız kalan yavrularına koşar. Kavuştuğu an, iki yavrusu kendisini emmek istemez ve dile gelip kendilerini Tanrı’nın elçisine kurban etmek istediklerini söylerler. Hz.Peygamber’e iman etmeyenler, kurdukları tuzakla anne geyiği tekrar yakalarlar, fakat Tanrı, Cebrail (AS)’ı gönderir ve ondan geyiği tuzağıyla birlikte Hz. Peygamber’in huzuruna getirmesini ister. Bunu gören müşrikler de imana gelirler.”⁷ Bu destan Acem uydurması dînî hurafeler arasındadır ve Kesikbaş, Deve gibi hikâyelerle bir arada mevlit kitaplarında zeyl olarak basılmıştır. 18.yy. şairi Sâbit’in bir beytinde de şu şekilde geçmektedir:

*Tasavvur eyleyip âhû-yı çeşm-i Leylâ’ı
Geyik fesânelerinden fesâne söylerdi* 8

Çalışmaya esas olan tezkirelerden Âdâb-ı Zurafâ’da **Râmiz**’in mânâ ile ilgili tanımları, sadece şairle ve onun yaratıcılığıyla sınırlıdır. Fâ’iz-i Diger’de; “... şu ‘arâdan icâd-ı ma’nâya kâdir pâkîze-edâ şâ’ir-i mâhir idi...” (78b/234); Visâlî’de; “... icâd-ı ma’nâya kâdir pâkîze-gû şâ’ir olmağla ...” (98b/280) **Esrar Dede** ise şairin mânâ bulma yolundaki ustalığına şiirlerini delil olarak gösterir. Sultân Dîvânî için; “... *Ve dahi ser-â-pâ ahsen-i takvîm-i a’zâ-yı vücûd-ı hakikat-âlûd-ı insânî ve hüsn-i terkîb-i çâr-anâsır-ı rûhî-sirişt-i hûbânî a’zâ-be-a’zâ masârî’-i erba’a ile bir neşîde-i garrâları nigârîşte-i rûy-ı zîbâ-yı şâhid-i ma’nâ-yı evsâf-ı aliyyeleri kılındı ...*” (36b/170-171)

Mânâ ile ilgili olarak kullanılan vasıflar arasında “**garîbe ve acîbe**” de vardır. Bu iki hâl de, eserin mânâ cihetiyle ilgili olarak aranan olumlu özelliklerdir. **Safâyî**’nin Rüşdî maddesinde verdiği bilgiler şairin bu alandaki üstünlüğünü dile getirmesi açısından mânîdardır. “... *Lakin mecmû’a-i zâtı envâ’-ı ulûm-ı garîbe mâlî ve esnâf-ı ma’ârif-i acîbe ile hâlidir ve mergule-i sutûr-ı eş’âr-ı latîfî sünbülzâr-ı letâfet ve emvâc-ı bihâr-ı suhanı mürevveh-i şükûfe-sitâna fesâhat ve ebkâr-ı ma’ânî-i nazm-ı bedî’i hacle-ârâ-yı belâgat bir şâ’ir-i sûtûde-hasletdir...*” (89a/210)

⁷ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları (mevâidü’n-nefâis fî kavâidi’l-mecâlis)* C.2., hzl. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser 122, İstanbul 1987, s. 430.

⁸ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, hzl.Doç.Dr.Cemâl Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 77, Ankara 1992, s.175.

Tezkireciler mânâda sanat değeri ve üstünlüğün yanı sıra, güzellik, maksada tam uygunluk ve fayda faktörlerini de ararlar. **Esrar Dede**'nin Derviş Nehcî'de verdiği bilgiler mânâyâ bu tarz bir yaklaşımın tezahürüdür. Bu örnekte karşımıza “**şütür-gürbe**” terimiyle ifade edilen durum çıkar. Kendi içinde bir değerlilik hâlini karşılayan bu terim, ‘deve ile kedi’ demektir. ‘*İyi ile kötü, uygun olanla uygunsuz ve en iyi ile karıştırılıp kötü şeyi öne sürmek*’ anlamlarında kullanılır. Bu söz bir Arap hikâyesine bağlanmıştır. Hikâyeye göre adamın biri devesini kaybeder ve artık bulmaktan umudunu kesince, ‘bulsam bir akçeye satarım’ diye yemin eder. Deve bulunur ve adam yeminini bozmamak için devenin boynuna bir kedi bağlar ve ‘deve bir akçe, kedi bin akçe, ikisi birlikte satılık’ diye ortaya çıkar. Bu durumu görenler, ‘ne ucuz deve, şu boynundaki kedi olmasa’ derler⁹. **Esrar Dede** şairden bahsederken;“... *Fakir kendi hattıyla Dîvân'ını gördüm. Şütür-gürbe eş'ârı ve kabûle sezâ güftârı vardır*” der ve ardından bir rübâî kaydeder. Ancak yapılan değerlendirme ile örneklenen şiir arasında nasıl bir alaka kurulacağı belirtilmemiştir. “*Bu rübâ'î eş'ârındandır. Rübâ'î*

*Vâbeste olan derûn-ı Mevlânâ'ya
Bî-şübhe irer inâyet-i Mevlâ'ya
Hâl ile bilür âdem olan ey zâhid
Yohsa çalınan bakma kudüm ü nâya* (113/b)

Çalışmaya esas alınan tezkirelerde “**fıkr ve efkâr**” tabiriyle ilgili olarak müstâkil bir açıklama yoktur. Bu tabirler bazen mânâ, bazen de hayâl ve lâfızla birlikte karşımıza çıkarlar. “**Bıkr-i fıkr**” en çok aranan özelliklerdendir. “**Fıkr**” bir dikkat, çalışma ve gayretin ürünüdür. Tezkire terminolojisi içinde ele alınmış da bu genel çerçevelerle sınırlıdır. Örnekeleyecek olursak: **Sâlim**'in Fevzî'de; “... *Nerrâd-ı hayâl yalnız vâdî-i eş'âra dúcâr ve penç-vakti yek-pâre semt-i kelâm-ı mevzûna pâ-bend-i inhisâr değil idi. Belki fıkr-i dakîkin her kemâle sarf ile dil-i bî-istirâhatı elinden âciz ü zâr ve şeb-tâbe-seher kesb-i ma'ârîfi kendüye kâr eylemiş idi ...*” (185a/565); **Râmiz**'in Râgıb Paşa için; “... *mecmû'a-i dâniş ü kemâl gencine-i kenzîne-i ma'ârîf-i âlü'l-âl-i ser-efrâz vücûh-ı suhan-verân-ı belâgat-ârâ sadrî's-sudûr sadâret-i ma'nâ vezîr-i âsâf-nazîr-i mahmedet-kesîr olduklarından mâ'-adâ efkâr-ı ebkâr-ı ma'ânî-şikârları hâric-i havsala-i beyân ve şî'r ü inşâda tab'-ı belâgat-beyânları bîrûn-ı hayta-i takrîr-i ayân...*” (39a-39b/114); Fâ'îza Mollâ Kadın'da; “... *gerek müterceme-i mezkûre ve gerek büyük hemşiresi her biri bânû-yı şeb-istân-ı hüsn-i hayâl ve bir şâ'ire-i mâhire-i pâkîze-*

⁹ Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri, Tarih-Antolojisi-Ansiklopedi, C. 7, Ötüken Yay. İst. 1988, s. 405.

makaldır ki ebkâr-ı efkâr u ma'ânî-şikârı olup dest-gâhî-i tab'-ı Hudâ-dâdıyla nev-nakş-ı tırâzende-i sûzın kilik-i nâdire-perdâzı olan güftâr-ı kâr-gehi sihr-sâz hezâr nağme-senc-i gülistân-ı fesâhati ser-endâz-ı hayret ve eş'âr-ı letâfet-şi'ârındaki ân-ı pür-ânî-i sıdkıyyü'l-me'âlîsi merdân-ı suhan-verânî dem-beste-i fikret itmîşdir ...” (78b-79a/237)

Tezkirelerde şairler ve şiirleri değerlendirilirken “*elfâz ve edâ*” kelimeleri önemli bir yer tutar. Tezkire terminolojisi içinde “*elfâz*”, şairin kullandığı kelime ve söz unsurlarını; “*edâ*” ise bu unsurların eser içindeki kullanım kesafetini, şairin söze tasarruf kudretini ve en genel anlamda şairin kendine has anlatım üstünlüğü, tarzı ve hatta üslûbunu ifade etmekle vazifelidir. Eserin dokusunu teşkil eden sanat, mânâ, fikir ve hayâl unsurlarında olduğu gibi, “*elfâz ve edâ*” da da tanıtım için bazı hâl ve vasıf ifade eden sıfatlar kullanılır. Bunlar tezkirecilerin her devirde bazı farklarla tekrarladıkları, genel takdir ve değerlilik hâli ifade eden sıfatlardır. “*Pakîze, hoş, şîrîn, rengîn, hüsn, selîs, nefîs, nâzîk*” şeklindeki bu sıfatların kullanılış alanı ve seyri tezkireden tezkireye değişir. Bu sıfatların özellikle “*edâ*” ya tahsîs edilen bazılarını örnekleyelim.

Sâlim'in Şefik'de; “... mâlik-i hüsn-i edâ ve mâhir-i fenn-i şî'r ü inşâ bir zât-ı bî-hemtâ olmağla ...” (132b/430); Âzim-i Diger'de; “... hoş-nüvis edâsı nefîs güftâra kâdir bir şâ'irdir ...” (153a/484); Mucîb'de; “... şî'r-i âbdârının gâyet edâsı selîs ve mazmûn-ı dil-ârâsı nefîsdir ...” (203b/616); **Râmîz**'in Hüsnî-i Diger için; “... Şu'arâ-yı asrımızdan hüsn-i edâya kâdir pâkîze-elfâz bir şâ'ir-i mâhir olmalarıyla ...” (25a/74); Ferîd'de; “... Şu'arâ-yı asrımızdan rengîn-edâya kâdir murâd üzre güftâra iktidârî zâhir emsâlinin yegâne vü feridi ve akrânının hoş-âyende-i tabî'at ile reşîdi pâkîze-edâ bir şâ'ir-i mâhir-i bî-hemtâ idi ...” (80a/240)

Tezkirecilerin şairlerin edâsını belirleme yolunda, en çok dikkat ettikleri hususları; şairlerin üslûbundaki kendine mahsus oluş hâli, vezin, şekil ve takdimde gösterdikleri üstünlük, söze tasarruf kudreti, sanat, incelik ve zarâfet şeklinde, kısaca özetlemek mümkündür. Nadir olmakla birlikte, şairin edâsının bazı yönleri ile yabancı edebiyatlar arasında ilgi kuran örnekler de vardır.

Safâyî'nin Zekî'de; “... mevâzin-i müsta'mele ve gayr-ı müstea'mele-i eş'ârda tasarrufât-ı garîbesi vardır ...” (115a-115b/267); **Sâlim**'in Sâbit'te; “... Hakkâ ki vâdisinde ferîd ü çâlâk bir şâ'ir-i mâhir-i pâk idi. Suretâ gerçi eş'ârı yesîr görünür ammâ sehl-i mümtenî makûlesi olup reftârına tanzîr be-gâyet asîrdir. Rûz merre isti'mâl olunan letâyîfi bir kâlîba ifrâğ eder ki zarûrî âdem bir

zevk ve tekrîr-i kıra'at ü tecdîd-i istimâ'ına tâze tâze şevk hâsıl olur her beytde birer kasdî mukarrerdir. Li-münşi'ihî

Gerçi eş'ârı cümlesi mergûb
Bunun ammâ ki tarzı gâyet hûb (71a/262)

Rahmî-i Diger'de; "... Hakkâ ki bir şâ'ir-i nâzik-ta'bir ve bir merd-i pâkîze-zamir olup meydân-ı suhanda ber-vefk-i dil-h'âh eblak-süvâr-ı arsa-i kelâm olan yek-tâ-suvâr-ı pehnâ-yı hüsn-edâlarından ..." (100a/343); Selim Efendi'de; "... bu güftâr dahi ol fâzıl-ı nâmdârın lisân-ı Arabî'de olan âsârından bir kasîde-i garrâ-yı Mütenebbî-edâsındandır ..." (125a/408); Şefik'de; "... Edâsı muhayyel ü bî-bâk ve fikri dakîk zihn-i nakkâdı çâlâk bir zât-ı hüceste-idrâk idi ..." (132b/430); Şinâsî'de; "... evâ'il-i hâlinde zülfü gibi külâhı perîşân-târ iken şâne-i terbiyyet-i ehl-i dilânda zebân-ı fasîhi dikkat-âşînâ-yı kelâm-ı mevzûn olup dehen-i teng-i nâzik-edâsından karîn-i ta'bir olan kelîmât-ı bedî'iyü'l-insicâm-ı dil-pezîr mû-miyân-ı bârîki gibi dil-âvîz ve bî-nazîr olarak güftârı dahi hüsnü gibi zamânında velvele-endâz ve asrında hûb-likâ hüsn-edâ ile mümtâz olmuş idi ..." (133b/433); Nedîm-i Tâze-zebân'da; "... kendüye mahsûs olan edâ-yı dil-pezîr ile bezm-i şu'arâda terâne-sâz-ı şevk olsa mânend-i andelib ol devha-i kemâlin sâ'ir tuyûr-ı mevzûnû's-sec'-i belîğü'l-makâlin fart-ı lezzet-i semâ'ından dem-beste vü lâl eder ..." (219b/660-661); Nakşî'de; "... bu beyitle bir ilâhî-i şeriflerinde ta'bir etdikleri edâ-yı dil-pezîri hak budur ki derece-i ulyâ-yı fesâhat-i tâmm olduğu müttefikun aleyh-i erbâb-ı kelâmdır ki ol hâlet-i bî-tedbîri bu beyt-i kerâmet-ta'bir ile takrîr buyurlar. Beyt

Dağ yakmış şerha çekmiş sînesin çâk eylemiş
Böyledir âlemde Nakşî hâl-i müştâkân-ı aşk (225b-226a/677)

Yümnî'de; "...bâğ-ı âteşînfâm-ı zekânın bülbül-i hoş-lehçe-i letâfeti ve gülşen-i bîhîn-i nizâm-ı edânın âzâde-serv-i dil-ârâ menkabetidir ki her nevâ-yı şîrîn-edâ-yı güftârı sükker-i terden halâvetde berter ve nutk-ı cân-bahşî ehl-i dile gîdâ-yı rûh olup cân-ı azîziyle ber-â-ber olan şu'arâ-yı pâkîze-edâlardan ve tab'-ı dil-pesend-i cümle-i ehl-i dil olan zurafâdandır..." (236b/709-710); Râmiz'in Şânî'de; "... edâsında yegâne olduğu âsârlarından istidlâl ve dâniş ü irfâna şekl-i u'cûbeleri dâll idi. Bu eş'âr-ı letâyif-şî'âr hüsnîyyâtında olan güftarlarından..." (59a/172)

Tezkirelerde "edâ" yı belirleyen bir diğer özellik de, şairlerin şiirlerinde kullandıkları duygu-düşünce ve temalardır. Tezkireciler bu özelliği bazen bağlı buldukları sebeple veya örnekleriyle izaha çalışırlar.

Safâyî'nin Hâlis için; "... hâlisân-ı tarîk-i Mevlânâ-ya bende-i hâs olmağla ekser eş'ârî sūfiyânedir ..." (74a/182); Gafûrî'de; "... bu bir kaç beyt-i muhakkikâne ve şî'r-i tasavvufâne ol şeyh-i âkilin ve ol mürşid-i kâmilin kelâm-ı hakikat-beyânındandır ..." (201b/432); Fâhir'de; "... eş'ârî âşîkâne ve güftârî nâzikânedir ..." (222b/479); **Sâlim**'in Bezmî'de; "... Eş'ârî ekserî şeyhâne ve vâdisinde dilârâne idi ..." (64a/245); Hamdî-i Diger'de; "... eş'ârî levendâne olup tekellüfden mu'arrâ ve güftâr-ı mazmûndârî tezeyyün ü tasallüfden müberrâdir ..." (83b-84a/296); Salâhî-i Kâpudân'da; "... mâ-lezime-i tarikati olan şecâ'atdan fazla ve Bahr-ı Sefîd ü Siyâh'a seyâhatinden mâ'-adâ buhûr-ı eş'ârda dahi keştî-süvâr-ı iktidâr olup levendâne ba'zı mertebe güftâr ile izhâr-ı suhan-ı âbdâr eyler idi ..." (146b/467); **Belîğ**'de Hakkî için; "... Tavr-ı şâ'irâne olan güftâr-ı hakikat-âsârından netîcedir ..." (16a/68); **Râmiz**'in Tûrâbî'de; "... güftâr-ı âşîkâne ile mezkûr olmağla ..." (18a/52); **Esrar Dede**'nin Hâfîz Manastirî'de; "... beyt

*Bî-reng olur reng-i mahabbet ile rengîn
Gerçi görünür zâhir-i ahvâli dîger-gûn*

mü'eddâsınca kalenderâne-edâ ve rindâne-nümâ olduğu ..." (28a/131); Dervîş Şûrî-i Meczûb'da; "... bu beyt-i âşîkâne dahi ser-zede-i tab'-ı rindâneleridir. Beyt

*Gel ey nâsîh ko pendî hâl-i dilden bî-habersin sen
Benî dîvâne kıldı ol perî bilmem ne dîrsin sen* (59a/267)

Tezkirelerde "**elfâz**" ı müstakil olarak ele alan değerlendirmeler, şairlerin kelime hazinesi ve şiirlerinin söz unsuru üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevedeki tanıtlımlarda da, şairlerin kendine has oluşları, şiirlerinde kullandıkları kelimelerin sâde veya sanatlı olması, dile hakimiyetleri ve tasarruf kudretleri üzerinde durulur.

Safâyî'nin Habîbî'de; "... lâkin eş'ârî ve elfâzı kendüye mahsûs müretteb Dîvân'ı meşhûrdur ..." (58a/151); **Râmiz**'in Şeyhî'de; "... Egerçi ta'bîrâ-ı berâ'a-i hâme-i münşiyânedan âzâde elfâz-ı sâde ile şeyhâne edâ olunmuş bir târîh-i ra'nâdır ..." (61a/177); **Esrar Dede**'nin Dervîş Habîbî'de; "... telemmüz ü tahsîl-i tarz-ı şî'r ü inşâ idüp lâkin eş'ârî ve eş'ârındaki elfâz-ı garâbet-medârî kendüye mahsûs olup hattâ müretteb Dîvân-ı acîbü'l-uvvânî zurafâ-i a'sâr beyninde meşhûr ve bu iki beyt eş'âr-ı mezbûrdan mestûrdur ..." (27b-28a/129-130); Tarîkatî Emîr Dede'de; "... bu beyt âsâr-ı lehce-i pür-behcelerindedir. Beyt

Demişler la'lin için kande benzer

Hatâ etmişler anı kande benzer (72a/324)

Tezkirelerin kendine has üslubunu belirleyen ve “*tezkire dili*” şeklinde niteleyebileceğimiz bazı terim, tabir ve kavramlar, tezkirelerde lûgat anlamlarının ötesinde, başka mânâ alanları kazanırlar. Bu terimler bazen bir şairin bütün şiirlerini karşılayacak şekilde genel, bazen de kaside, gazel, mesnevi vb. türlerdeki eserlerinin muhtevasını ifade eden özel bir yapıyla karşımıza çıkarlar. Bunları şöylece sıralayabiliriz: “*âb-dâr, ter, hûb, latîf, ra'nâ, nefîs, garrâ, bülend, nazîk, pâk, pâkîze, hoş-âyende, pesendide, şîrîn, rengîn, şive-dâr, matbû, masnû, pür-nükte, hayâl-engîz, güher-rîz, mu'cîz, hem-vâr, hem-vâre, hem-reng, yek-dest, bî-bedel, bî-mânâ, bî-mîsl, bî-nazîr, mesel-âmîz, emsâl-âmîz, hikmet-âmîz, âşîkâne, rindâne, hakîmâne, sâde, sûz, sûznâk, ciger-sûz, sûz u güdâz, selîs vd.*”

Sonuç olarak, tezkirelerde şairlerin eserleri ve özellikle şiirleri tanıtılırken, an'anedan gelen ve bir tür “tezkire dili” diyebileceğimiz bazı kavram, terim ve tabirlerden istifade edildiği görülmektedir, ancak bu terimlerle ilgili teorik bir açıklama da yapılmamaktadır. Bu dilden başka şair-eser-münekkit üçgeninde anlaşma zeminini sağlayan unsurların başında İslâm kültürü ve belâgat disiplininin geldiği görülmektedir. Hatta belâgat, bütün Doğu edebiyatlarında ve Klâsik Türk edebiyatında eser üzerine yapılan değerlendirmelerde kullanılan tek âlettir. Tezkireciler kaideleri önceden belirlenmiş, yani doğmatik bir yaklaşımla esere bakmaktadırlar ve eser hakkındaki hükümlerinde belâgatin vaz' ettiği kaideler manzumesine de sıkı sıkıya bağlıdırlar. Tezkirelerde mânâ üzerine yapılan değerlendirmelerin de bu genel bakış açısıyla paralel gittiği açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri, Tarih-Antolojisi-Ansiklopedi, C. 7, Ötüken Yay. İst. 1988, s. 405.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, “Divan Şiiri”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II(Divan Şiiri)*, S.415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s.2-3.

Esrar Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye, (hzl. İlhan Genç), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000, 596s.

- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları (mevâidü'n-nefâis fî kavâidi'l-mecâlis)* C.2., (hzl. Orhan Şaik Gökyay), Tercüman 1001 Temel Eser 122, İstanbul 1987, s. 430.
- İsmail Beliş , *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, (hzl. Abdülkerim Abdülkadiroğlu), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1999, XXXVI+554s.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 169; 205-206.
- MENĞİ, Mine, "Divan Şiiri ve 'bıkr-i mâna'", *Dergah*, Eylül 1991, S. 19, s. 10.
- Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâ'idi'l-Eş'âr)*, *İnceleme-Metin-İndeks*, (hzl. Pervin Çapan), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2005, 750s.
- ONAY, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (hzl. Cemâl Kurnaz), Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 77, Ankara 1992, s.175.
- Râmiz ve *Âdâb-I Zurafâ'sı*, (hzl. Sadık Erdem), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1994, 401s.
- Sâlim Efendi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, (hzl. Adnan İnce), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2005, 756s.
- ŞENSOY, Sedat, "mânâ maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.27, Ankara 2003, s.555-557.
- TOLASA, Harun *Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16.yy.'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Ege Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ege Üniv. Matbaası, Bornova-İzmir 1983, s.373.